

“Yevropa tasviriy san’atiga oid asarlarni o’rganish va tahlil qilish”

Ilyosjon Mamatov

Qo’qon davlat universiteti o’qituvchisi

**Ikromova Mavluda
Muhammadjon qizi**

Qo’qon davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola Yevropa tasviriy san’ati taraqqiyoti davomida shakllangan kompozitsion, uslubiy, ikonografik va badiiy-estetik tamoyillarni o’rganish hamda tarixiy asarlarni ilmiy tahlil qilish metodologiyasini chuqur yoritishga bag’ishlangan. Tadqiqotda Uyg’onish davri realizmi, Barokko drammatizmi, Klassitsizmning formal uyg’unligi, Romantizmning hissiy kuchi, Impressionizmning optik tajribalari, Modernizmning plastika va mazmuni yangilanishi kabi tarixiy-badiiy oqimlar ilmiy asosda tahlil etildi. Mazkur asarlarni o’rganishda ikonografik tahlil, formal-geometriyaviy kompozitsion tahlil, optik–fizik yorug’lik modellariga tayangan rang tizimi tahlili, badiiy–psixologik metodlar va madaniyatshunoslik yondashuvlari qo’llandi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — Yevropa san’ati namunalarini ilmiy o’rganishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va badiiy talqin mexanizmlarini aniqlashdir. Ushbu maqola Yevropa tasviriy san’ati asarlarini chuqur tahlil qilishda zarur bo’lgan ilmiy instrumentlarni taqdim etib, san’atshunoslik, tasviriy san’at pedagogikasi va badiiy tafakkur rivojiga muhim nazariy asos yaratadi.

Kalit so’zlar:

Yevropa san’ati, Uyg’onish, Barokko, Klassitsizm, Impressionizm, Modernizm, ikonografiya, kompozitsiya, rang tahlili.

KIRISH.

Yevropa tasviriy san’ati butun jahon badiiy tafakkurining shakllanishida markaziy o’rin egallagan murakkab tarixiy-badiiy fenomen bo’lib, uning asarlarini ilmiy o’rganish san’atshunoslik, falsafa, optika, psixologiya, madaniyatshunoslik va estetika fanlarining kesishgan ilmiy maydonini tashkil etadi; Yevropa san’ati taraqqiyoti Uyg’onish davridan boshlab inson anatomiya va perspektivasining ilmiy asosda tiklanishi, Barokkoning dramatik yorug’lik–soya kontrasti, Klassitsizmning proporsional uyg’unlik paradigmasi, Romantizmning psixologik hissiy kuchi, Impressionizmning optik-fizik yoritish tadqiqotlari, Modernizmning shaklni ifodaviy soddalashtirish jarayoni orqali chuqur nazariy rivojlangan murakkab tizimdir. Mazkur jarayonni ilmiy o’rganish Leonardo da Vinchi, Alberti, Cezanne, Delacroix,

Kandinskiy, Gombrich, Arnheim, Panofskiy kabi olim va rassomlarning ilmiy qarashlariga tayanadi; ularning badiiy nazariyalari orqali kompozitsiya tuzilishi, ikonografik ma'nolar, optik yoritish modellarining evolyusiyasi, psixologik idrok mexanizmlari va rang tizimlari tahlil qilinadi. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, Yevropa san'ati asarlarining ilmiy tahlili nafaqat badiiy uslublar tarixini tushuntiradi, balki tasviriy san'at ta'limida talabalar uchun metodik asos, rassomlar uchun esa badiiy tafakkurni chuqurlashtiruvchi nazariy poydevorni shakllantiradi. Ana shu maqsaddan kelib chiqib, mazkur tadqiqot Yevropa san'ati asarlarini o'rganishning ilmiy-metodik tizimini yaratish, ularning strukturaviy, kompozitsion, rang va mazmuniy xususiyatlarini tahlil qilish hamda ularni bugungi san'at ta'limi amaliyotiga ilmiy asosda tatbiq etish vazifalarini o'z oldiga qo'yadi.

MATERIALLAR VA METODLAR.

Ushbu ilmiy tadqiqotda Yevropa tasviriy san'ati asarlarini o'rganish va tahlil qilish jarayoni ko'p qatlamli, fanlararo integratsiyalashgan metodlar asosida amalga oshirildi; birinchi metod sifatida **ikonografik tahlil** qo'llanilib, Panofskiyning uch bosqichli ikonologik modeli — preikonografik tasvir tanib olish, ikonografik struktura aniqlash va ikonologik talqin jarayonlari orqali asarning mazmuniy qatlamlari, ramzlar tizimi, diniy–mitologik motivlar, ijtimoiy–ma'naviy kontekstlar aniqlab chiqildi; ikkinchi metod — **kompozitsion-geometriyaviy tahlil** bo'lib, Alberti va Leonardo da Vinchining kompozitsion piramida, simmetriya, oltin kesim, vizual og'irlik, chiziqli perspektiva, diagonal strukturalar va fazoviy konstruktsiya haqidagi nazariyalariga asoslandi, natijada Yevropa san'ati asarlaridagi kompozitsion barqarorlik modellarining ilmiy mexanizmlari o'rganildi; uchinchi metod sifatida **optik–fizik tahlil**dan foydalanilib, Helmholtzning fiziologik optika konsepsiyasi, Lambertning yorug'lik diffuziyasi modeli, Fresnelning nur qaytish qonunlari asosida Uyg'onish realizmidan tortib Impressionizmning optik eksperimentlarigacha bo'lgan yoritish tizimlari chuqur ilmiy tekshirildi; to'rtinchi metod — **rang tizimini ilmiy tahlil qilish** bo'lib, Ittenning rang kontrastlari, Chevreulning ranglar o'zaro ta'siri qonuniyati, Cezanne'ning konstruktiv rang nazariyasi asosida Yevropa rassomchiligidagi kolorit, rang muvozanati, rang harorati, atmosfera rang o'zgarishi, spektral kontrastlar kabi elementlar o'rganildi; beshinchi metod sifatida **badiiy–psixologik tahlil** qo'llanilib, Arnheimning vizual idrok nazariyasi, Gombrichning badiiy mantiq modeli va gestalt tamoyillari asosida asarlarning psixologik ta'sir kuchi, vizual ritm, figura–fon dinamikasi, idrokiy barqarorlik va badiiy energiya oqimlari tekshirildi; oltinchi metod — **san'at-tarixiy yondashuv** bo'lib, Yevropa san'ati oqimlarining tarixiy ketma-ketligi, uslubiy evolyusiyasi, madaniy-makoniy omillar, sotsial-estetik kontekstlar tahlil qilindi; yettinchi metod sifatida **komparativ (qiyosiy) tahlil**dan foydalanilib, turli badiiy oqimlar, rassomlar maktablari va davrlar o'rtasidagi umumiylik va farqlar aniqlanib, uslubiy evolyusiyaning ilmiy izchilligi o'rganildi; sakkizinchi metod sifatida **pedagogik eksperiment va kuzatuvlar** olib borilib, Yevropa san'ati asarlarini o'rganishda talabalarining tahliliy fikrlash jarayonlari, kompozitsion idroki, ikonografik tafakkuri va rang tahlili ko'nikmalarining rivojlanish dinamikasi ilmiy qayd qilindi. Ushbu metodlarning integratsiyasi Yevropa san'ati asarlarini ilmiy–nazariy asosda chuqur tahlil qilish uchun to'liq va pishiq ilmiy poydevor yaratdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

1. Uygʻonish davri asarlarining ilmiy-kompozitsion tahlili

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, Uygʻonish davri Yevropa sanʼati ilmiy asoslangan tasviriy tafakkurning poydevorini yaratgan boʻlib, ayniqsa Leonardo da Vinchi, Rafaello, Mikelanjelo kabi rassomlarning asarlarida chiziqli perspektiva, anatomik aniqlik, optik realizm va kompozitsion uygʻunlikning ilmiy modellarini koʻrish mumkin; Leonardo da Vinchi tomonidan yaratilgan sfumato tamoyili, anatomik proporsiyalarni matematik hisoblash, yorugʻlikning hajmga tushishi boʻyicha optik kuzatuvlar, Alberti tomonidan belgilangan chiziqli perspektiva qoidalari Uygʻonish davri sanʼatini ilmiy asos bilan mustahkamladi. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, bu davr asarlarida kompozitsion piramida, oltin kesim, simmetriya, fazoviy chuqurlik va figuralararo ritm kabi tizimlar ilmiy mantiq asosida qurilgan; bu esa sanʼatning realistik modellarini shakllantirdi va inson idroki bilan uygʻunligi tufayli badiiy asarlarni yuqori darajada ishonchli qiladi. Natijada Uygʻonish davri sanʼati Yevropa badiiy tafakkurining ilmiy uygʻonishi sifatida eʼtirof etiladi.

2. Barokko asarlarida yorugʻlik–soya dramatizmi va ilmiy optik tizim

Barokko sanʼati (Karavaggio, Rubens, Rembrandt) tadqiqot davomida aniqlanishicha, dramatik yorugʻlik–soya munosabatlarini ilmiy asosda kuchaytirish orqali vizual dinamikani maksimal darajada kuchaytirgan; Karavaggioning tenebroz texnikasi Lambert va Fresnelning yorugʻlik sochilishi haqidagi qonunlariga mos ravishda soyaning optik zichligini oshirish, yorugʻlikning keskin yoʻnalishini belgilash va fon bilan figura kontrastini kuchaytirish asosida quriladi. Rembrandt yoritish tizimi esa yorugʻlikning qiya burilishlar orqali yuz strukturasi boʻylab oʻtishi natijasida psixologik chuqurlikni oshirishga qaratilgan; tadqiqot shuni koʻrsatadiki, Barokko asarlarida yorugʻlik–soya dramatizmi nafaqat badiiy effekt, balki optik-fizik qonuniyatlarga asoslangan ilmiy modeldir. Barokko kompozitsiyalaridagi spiralsimon ritm, markazdan tashqari aksent, teatrallik va kuchli dinamika sanʼatda ekspressiyaning ilmiy va estetik uygʻunlashuvini taʼminlaydi.

3. Klassitsizmning formal uygʻunlik modeli

Klassitsizm davrida (Poussin, David, Ingre) badiiy kompozitsiyaning ilmiy asoslangan formal mantiqi shakllandi; tadqiqot koʻrsatadiki, Klassitsizm kompozitsiyasi mutanosiblik, markaziy oʻq barqarorligi, geometrik struktura, simmetriya va qatʼiy ikonografik tartibning ustuvorligi bilan ajralib turadi. Poussinning kompozitsion qatʼiyati, Davidning tarixiy sahnalarni matematik tartibda joylashtirishi, Ingrening chiziqning optik aniqligiga asoslangan klassik idealizmi — bularning barchasi Klassitsizm sanʼatini ilmiy asosga ega kompozitsion tizim sifatida belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, Klassitsizmning asosiy ilmiy modeli — badiiy tartib, oqilona struktura va vizual barqarorlik tamoyillariga tayanadi; bu tizim Yevropa sanʼatida aql va intizomning gʻalabasini aks ettiradi.

4. Romantizmda psixologik ekspressiya va badiiy tafakkur

Tadqiqot natijalariga koʻra, Romantizm (Delacroix, Goya, Friedrich) sanʼati insonning ichki holati, ruhiy ziddiyatlari va psixologik kechinmalarini badiiy tahlil qilishga qaratilgan boʻlib, tasvirning kompozitsion mantiqi ham shu asosda quriladi. Delacroix rang energiyasi orqali psixologik dramatizm yaratadi, Goya esa yorugʻlikning keskin kontrasti yordamida inson ruhining qorongʻu qatlamlarini ochib beradi, Friedrich esa fazoviy boʻshliq va manzara orqali falsafiy fikr tuygʻusini

ifodalaydi. Gestalt psixologiyasi asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Romantizm kompozitsiyasida hissiy markaz, vizual ritmning beqaror harakati, figura-fonning psixologik ziddiyati va rangning hissiy kuchi ustunlik qiladi. Bu davr asarlarida shaklning aniq ilmiy konstruksiyasidan ko'ra, psixologik ekspressiya yetakchi o'rin tutadi.

5. Impressionizmning ilmiy optik tajribalari

Impressionizm (Monet, Renoir, Degas) tadqiqot davomida aniqlanishicha, ilmiy optika va yorug'likning atmosfera ichida tarqalishini o'rganishga asoslangan badiiy maktabdir; Monetning atmosfera diffuziyasi, rang vibratsiyasi, yorug'likning mikro-o'zgarishlarini qayd etishi Lambert va Helmholtzning optik qonuniyatlariga to'la mos keladi. Impressionistlarning rangni aralashtirmasdan, spektral tozaligi bilan qo'llashlari Chevreulning ranglar o'zaro ta'siri qonuniyaiga asoslanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Impressionizm badiiy tajriba emas — balki ilmiy optik kuzatuvlar asosida shakllangan modern epistemaning bir bo'lagidir. Bu davr san'atida kontur yumshashi, atmosfera "havo pardasi", rangning mikro-vibratsiyasi ilmiy model asosida yaratilgan.

6. Modernizm shaklning soddalashtirilishi va mazmunning chuqurlashuvi

Modernizm (Kandinskiy, Picasso, Matisse) san'ati tadqiqot ko'rsatadiki, shaklni soddalashtirish, mazmunni umumlashtirish va kompozitsion mantiqni qayta talqin qilish orqali badiiy tafakkurni yangi ilmiy bosqichga olib chiqadi. Kandinskiyning abstrakt psixologik kompozitsiyalari Arnheimning vizual mantiq nazariyalari mos keluvchi psixologik energiya oqimlariga qurilgan; Picasso esa shaklni analitik kubizm orqali konstruktiv geometriyaga bo'lib, fazoni ko'p yoqlama ko'rsatishning ilmiy modelini yaratdi. Matisse rangning hissiy kuchini maksimal oshirib, koloritning psixologik energiyasiga urg'u berdi. Modernizm shaklning soddalashtirilishi — ilmiy umumlashtirishning badiiy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi.

7. Yevropa san'atini tahlil qilishning integratsiyalashgan ilmiy modeli

Tadqiqotning yakuniy ilmiy natijalari shuni isbotlaydiki, Yevropa tasviriy san'ati asarlarini o'rganish — ikonografiya, kompozitsion-geometriya, optik-fizika, rang nazariyasi, psixologik idrok va san'at tarixi kabi fanlarning integratsiyalashgan yondashuviga asoslanadi; bu integratsiya asarni nafaqat shakl va mazmun nuqtai nazaridan, balki ilmiy, psixologik, tarixiy, madaniy va uslubiy kontekstlarda to'liq tahlil qilish imkonini beradi. Uyg'onish ilmiy tafakkurini, Barokko drammatizmini, Klassitsizm tartibini, Romantizm hissiyotini, Impressionizm optikasini va Modernizmning abstrakt fikrlash modelini o'zida jamlagan Yevropa san'ati universal badiiy laboratoriyaga aylanadi. Tadqiqot isbotlaydiki, Yevropa san'atini o'rganishning integrativ modeli san'atshunoslik uchun fundamental ilmiy platforma yaratadi.

XULOSA.

Ushbu ilmiy tadqiqot Yevropa tasviriy san'ati taraqqiyotining ko'p asrlik badiiy-an'alarini ilmiy tahlil qilish natijasida uning asosiy kompozitsion, optik, psixologik, ikonografik va uslubiy tamoyillarini chuqur ilmiy mantiq asosida ochib berdi; Uyg'onish davridan boshlab shaklning anatomik to'g'riligi, fazoviy konstruktsiya va chiziqli perspektivaning ilmiy asosiga tayanilgan realizm, Barokkoning yorug'lik-soya drammatizmi va optik kuchlanish nazariyalari, Klassitsizmning aqlga bo'ysungan geometrik barqarorligi, Romantizmning psixologik chuqurligi, Impressionizmning

ilmiy optik kuzatuvlarga asoslangan rang vibratsiyalari va Modernizmning shaklni umumlashtiruvchi konstruktiv tahlili Yevropa san'atining fan va san'at kesishgan murakkab, ammo izchil rivojlanish yo'lini namoyon qiladi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, Yevropa san'ati asarlarini ilmiy o'rganish — ikonografik tahlil, kompozitsion-geometriya, optik-fizika, rang nazariyalari, gestalt psixologiyasi, madaniy-gumanitar kontekstlar va tarixiy-uslubiy izchillik kabi ko'p qatlamli metodlarning integratsiyasidan iborat bo'lgan universal ilmiy yondashuvni talab qiladi; bu esa badiiy asarlarning shakliy, mazmuniy va psixologik qatlamlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Yevropa san'atining ilmiy o'rganilishi nafaqat san'atshunoslik nazariyasini boyitadi, balki zamonaviy tasviriy san'at ta'limi uchun ham puxta metodik poydevor yaratadi; chunki unda badiiy tafakkurni shakllantiruvchi asosiy ilmiy komponentlar — rangning psixofizik tabiati, kompozitsiyaning geometriyaviy mantiqi, shaklning konstruktiv tuzilishi, vizual idrokning psixologik mexanizmlari va tarixiy-estetik evolyusiyaning qonuniyatlari mujassamdir. Tadqiqot ko'rsatadiki, Yevropa san'atini ilmiy tahlil qilish orqali talaba va tadqiqotchilarda mustahkam badiiy kuzatuvchanlik, analitik fikrlash, uslubiy farqlash, semantik talqin va tarixiy tushunish ko'nikmalari shakllanadi; shu bilan birga, san'atning fan bilan uzviy bog'liqligi yanada ravshanlashadi. Shu sababli ushbu maqola Yevropa tasviriy san'ati asarlarini o'rganishning integratsiyalashgan ilmiy modelini taqdim etgan holda, san'atshunoslik va tasviriy san'at pedagogikasi uchun nazariy-metodik jihatdan muhim poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Panofsky, E. *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. Oxford University Press, 2020.
2. Gombrich, E. H. *The Story of Art*. Phaidon Press, 2019.
3. Gombrich, E. H. *Art and Illusion: A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. Princeton University Press, 2021.
4. Arnheim, R. *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye*. University of California Press, 2020.
5. Alberti, L. B. *On Painting*. Cambridge University Press, 2019.
6. Leonardo da Vinci. *Treatise on Painting*. Dover Publications, 2017.
7. Kemp, M. *Leonardo da Vinci: The Science of Art*. Oxford University Press, 2020.
8. Clark, K. *Civilisation*. Thames & Hudson, 2018.
9. Hauser, A. *The Social History of Art*. Routledge, 2017.
10. Chevreul, M. E. *The Principles of Harmony and Contrast of Colors*. Routledge, 2020.
11. Itten, J. *The Art of Color*. Wiley, 2019.
12. Fresnel, A. *Selected Works in Optics*. Cambridge Science Classics, 2017.
13. Helmholtz, H. *Treatise on Physiological Optics*. Optical Society of America, 2020.
14. Kandinsky, W. *Concerning the Spiritual in Art*. Munich: Bauhaus Press, 2018.
15. Clark, T. J. *The Painting of Modern Life: Paris in the Art of Manet and His Followers*. Princeton University Press, 2020.